

Издавач:

Центар за српске студије
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Главни и одговорни уредник:

Др Сузана Рајић

Уредник броја:

Др Урош Шешум

Редакција:

Др Радош Љушић, Др Сузана Рајић, Др Милош Јагодић, Др Чедомир Антић, Др Данко Леовац (Филозофски факултет, Универзитет у Београду); Др Дејан Микавица, Др Владан Гавриловић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду); Др Јасмина Милановић (Институт за савремену историју)

Инострани чланови редакције:

Др Људмила Васиљевна Кузмичева (Историјски факултет, Московски Државни универзитет М. В. Ломоносов, Москва), Др Венди Брејсвел (Школа за словенске и источноевропске студије, Лондон), Др Константин Владимирович Никифоров (Институт за славистику, Руска академија наука, Москва), Др Иван Парвев (Историјски факултет, Универзитет Св. Климент Охридски, Софија), Др Јан Пеликан (Филозофски факултет, Карлов универзитет, Праг), Др Иван Балта (Филозофски факултет, Свеучилиште Ј. Ј. Штросмајера, Осиек)

Секретар редакције:

Др Александар М. Савић

Адреса редакције:

Центар за српске студије, Филозофски факултет, Одељење за историју, Чика Љубина 18–20,
11000 Београд
Телефон: 0113206293; e-mail: serbian.studies@gmail.com; srpske.studije@f.bg.ac.rs

Publisher:

Center for Serbian Studies
Faculty of philosophy
University of Belgrade

Editor in Chief

Dr Suzana Rajić

Editor of Volume:

Dr Uroš Šešum

Editorial Board:

Dr Radoš Ljušić, Dr Suzana Rajić, Dr Miloš Jagodić, Dr Čedomir Antić, Dr Danko Leovac (Faculty of Philosophy, University of Belgrade); Dr Dejan Mikavica, Dr Vladan Gavrilović (Faculty of Philosophy, University of Novi Sad); Dr Jasmina Milanović (Institute for Contemporary History)

Foreign members of the Editorial Board:

Dr Ljudmila Vasiljevna Kuzmičeva (Faculty of History, Moscow State University M. V. Lomonosov, Moscow), Dr Wendy Bracewell (School of Slavonic and East European Studies, London), Dr Konstantin Vladimirovič Nikiforov (Institute of Slavic Studies, Russian academy of sciences, Moscow), Dr Ivan Parvev (Faculty of History, University St. Kliment Ohridski, Sofia), Dr Jan Pelikan (Faculty of Arts, Charles University, Prague), Dr Ivan Balta (Faculty of humanities and social sciences, J. J. Strossmayer University, Osijek)

Secretary of the Editorial Board:

Dr Aleksandar M. Savić

Address:

Center for Serbian Studies, Department for history, Faculty of philosophy, Čika Ljubina Street 18–20,
11000 Beograd
Telephone: +381113206293; e-mail: serbian.studies@gmail.com; srpske.studije@f.bg.ac.rs

Прихваћено за штампу на седници Редакције 6. септембра 2022.

УДК: 94(=163.41)

ISSN 2217-5687

СРПСКЕ СТУДИЈЕ SERBIAN STUDIES

Књ. 13, 2022 / Vol. 13, 2022

Београд
2022.

САДРЖАЈ / CONTENTS

Чланци / Papers

Radivoj Radić, Čedomir Antić <i>THE INTERNATIONALIZATION OF THE BATTLE OF KOSOVO OF 1389</i>	11
Радивој Радић, Чедомир Антић <i>ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА КОСОВСКЕ БИТКЕ 1389. ГОДИНЕ</i>	11
Dragi Đorgiev, Borče Ilievski <i>СТАНОВНИШТВО У СКОПСКОЈ КАЗИ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА (ИСТОРИЈСКО-ДЕМОГРАФСКИ ПРИКАЗ)</i>	48
Dragi Đorgiev, Borče Ilievski <i>THE POPULATION OF THE SKOPJE KAZA IN THE THIRTIES OF THE XIX CENTURY (HISTORICAL DEMOGRAPHIC REVIEW)</i>	48
Slaviša Vulić <i>СТАЊЕ У ОБРАЗОВАЊУ У ПРВИМ ГОДИНАМА АУСТРОУГАРСКЕ УПРАВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1878–1882) – ИНТЕРКОНФЕСИОНАЛНЕ И КОНФЕСИОНАЛНЕ ШКОЛЕ</i>	68
Slaviša Vulić <i>EDUCATION IN THE FIRST YEARS OF THE AUSTRIAN-HUNGARIAN ADMINISTRATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1878–1882) – INTER-CONFESSIONAL AND CONFESSIONAL SCHOOLS</i>	68
Jasmina Tomašević <i>У СЕНЦИ МАКЕДОНСКОГ ПИТАЊА: ГРЧКА ШТАМПА О ПОСЕТИ КРАЉА АЛЕКСАНДРА 1896. ГОДИНЕ</i>	95
Jasmina Tomašević <i>IN THE SHADOW OF THE MACEDONIAN QUESTION: GREEK PRESS ABOUT THE VISIT OF KING ALEXANDER 1896</i>	95
Uroš Šešum, Nino Delić <i>СТАТИСТИКЕ СТАНОВНИШТВА БИТОЉСКОГ САНЦАКА ОКО 1897. ГОДИНЕ</i>	111
Nino Delić, Uroš Šešum <i>STATISTICS OF THE POPULATION OF MANASTIR/BITOLA SANJAK AROUND THE YEAR 1897</i>	111
Vukašin Dedović <i>УСТАНАК У ДОЊИМ ВАСОЈЕВИЋИМА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕРАНА 1912. ГОДИНЕ</i>	145
Vukašin Dedović <i>THE UPRISNIG IN DONJI VASOJEVIĆI AND THE LIBERATION OF BERANE IN 1912</i>	145

Милош М. Дамјановић <i>КОРЕСПОНДЕНЦИЈА БОГДАНА РАДЕНКОВИЋА ИЗ ИЗБЕГЛИШТВА 1916–1917. ГОДИНЕ СА СТАНОВНИШТВОМ ОКУПИРАНЕ СРБИЈЕ</i>	173
Miloš M. Damjanović <i>CORRESPONDENCE OF BOGDAN RADENKOVIĆ AS A 1916–1917 REFUGEE WITH POPULATION IN THE OCCUPIED SERBIA</i>	173

Дејан Гавриловић <i>ЗНАЧАЈ ОБНОВЕ СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ 1920. ГОДИНЕ</i>	191
Dejan Gavrilović <i>THE SIGNIFICANCE OF THE RESTORATION OF THE SERBIAN PATRIARCHY IN 1920</i>	191

Виктор И. Косик <i>БЕЛГРАД ПО-РУССКИ – НЕКАТОРИЈА ВОСПОМИНАНИЈА РУССКОЈ ЕМИГРАЦИЈИ</i>	207
Виктор И. Косик <i>„РУСКИ“ БЕОГРАД – НЕКЕ УСПОМЕНЕ РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ</i>	207

Грађа / Unpublished Documents

Ненад Нинковић, Ана Митревска <i>МИШЉЕЊЕ СТЕФАНА СТРАТИМИРОВИЋА О ВЕНЕДИКТУ КРАЉЕВИЋУ И ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ</i>	249
Nenad Ninković, Ana Mitrevska <i>STEFAN STRATIMIROVIĆ'S OPINION ON VENEDIKT KRALJEVIĆ AND THE ORTHODOX CHURCH</i>	249

Данко Леовац <i>МЕМОАР КНЕЗА МИХАИЛА РУСКОМ АМБАСАДОРУ У ЦАРИГРАДУ А. П. БУТЕЊЕВУ (1840)</i>	275
Danko Leovac <i>MEMOIR OF PRINCE MIHAILO TO THE RUSSIAN AMBASSADOR IN CONSTANTINOPLE A. P. BUTENJEV (1840)</i>	275

Александар М. Савић <i>МЕМОАР ИЛИ МИШЉЕЊЕ ЈОВАНА МАРИНОВИЋА О НЕУТРАЛНОСТИ СРБИЈЕ У КРИМСКОМ РАТУ (1853–1856)</i>	298
Aleksandar M. Savić <i>MEMOIR OR OPINION OF JOVAN MARINOVIĆ ON THE NEUTRALITY OF THE PRINCIPALITY OF SERBIA IN THE CRIMEAN WAR (1853–1856)</i>	298

Јелена Н. Радосављевић
*КРАЉЕВИНА СРБИЈА И КНЕЖЕВИНА БУГАРСКА
У ПУТОПИСУ ПЕРСИЈСКОГ ШАХА МУЗАФЕРА АЛ ДИН КАЏАРА* 331
Jelena N. Radosavljević
*THE KINGDOM OF SERBIA AND THE PRINCIPALITY OF BULGARIA
IN THE TRAVELOGUE OF THE PERSIAN SHAH MOZAFFAR AL-DIN QAJAR* 331

Горан Васин
ШАБАЧКА ЕПАРХИЈА ПО ПОПИСУ ИЗ 1902. ГОДИНЕ 342
Goran Vasin
THE EPARCHY OF ŠABAC ACCORDING TO THE CENSUS FROM 1902 342

Погледи, критике, прикази / Views, Critics, Reviews

*ШУЛЕНИЋЕВ ПРОГРАМ И НАШИ УЏБЕНИЦИ. Поводом 53.503 страница
за ученике Трећег разреда гимназије (Сузана Рајић, Данко Леовац)* 363

*СРБИЈАНСКА УСТАВНА ВЕРТИКАЛА / Српски уставни.
Прва књига: Устави Кнежевине и Краљевине Србије са уставним актима
од Првог српског устанка, приредили Владан Петров, Дарко Симовић,
Миодраг Радојевић, Београд: Службени гласник, 2021. (Радош Љушић)* 379

*НЕОПХОДНА РЕЦЕНЗИЈА ЈЕДНОГ ЛОШЕГ ПРИКАЗА / Milan Šćekić,
ALTERNATIVE, Prikaz knjige: Čedomir Antić, Predrag Marković: Alternativna
istorija Srbije (IP Nedeljnik: Beograd, 2021), Montenegrin Journal for Social
Sciences, (edt.) Adnan Prekić, Volume 5. 2021. Issue 1–2. Podgorica,
December 2021, 147–152. (Чедомир Антић)* 387

*НАЈВЕЋИ И НАЈБОГАТИЈИ ВЛАДАР НОВОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ / Радош
Љушић, Кнез Милош (1783–1860), државотворни владар, Нови Сад:
Православна реч, 2021. (Александар М. Савић)* 393

Јасмина Милановић, *Женско друштво (1875–1942)*, Београд: Институт
за савремену историју, Службени гласник, 2020. (Урош Шешум) 401

Бошко Мијатовић, *Историја државних финансија Србије 1876–1895*,
Београд: Архипелаг, 2021. (Кристина Миличић) 404

Вукашин Дедовић, *Рад Србије на заштити српских државних
и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912.*
*Књига I: Политика Србије према Македонији у периоду од 1885. до 1894. године;
Књига II: Политика Србије према Македонији у периоду од 1894. до 1908. године,
Краљево: Историјски архив, 2021. (Жарко Илић)* 409

Недељко В. Радосављевић, <i>Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)</i> , Београд: Историјски институт, 2021. (Урош Шешум)	416
Славенко Терзић, <i>На капијама Константинопоља. Русија и балканско питање у 19. веку</i> , Београд: Историјски институт; Нови Сад: Православна реч, 2021. (Мирослав Радивојевић)	423
Драги Ђоргиев, <i>Танзиматот и немуслиманите во Македонија</i> , Скопје: Институт за национална историја, Македонска академија на науките и уметности, 2019. (Александар М. Савић)	426
<i>Migration, Knowledge Exchange and Academic Cultures in Europe and the Black Sea Region until World War I</i> , Biljana Ristovska-Josifovska (ed.), Скопје: Institute of National History, 2021. (Мирослав Радивојевић)	429
Dimitris Kamouzis, <i>Greeks in Turkey – Elite Nationalism and Minority Politics in Late Ottoman and Early Republic Istanbul</i> , London – New York: Routledge, 2021. (Горан Васин)	432
<i>Осам рукописа о Револуцији 1848</i> , приредио Урош Станковић, Нови Сад: Матица српска, 2021. (Александар М. Савић)	435
Стојан Коњиковац, <i>Призренска бригада 1998–1999. Сећање на херојску 549. моторизовану бригаду</i> , Београд: Медија центар „Одбрана“, 2022. (Мирослав Радивојевић)	437
In Memoriam	
Др Ђорђе С. Костић (1947–2022) (Чедомир Антић)	443
Упутство за ауторе	445
Instructions for authors	447

Др Александар М. Савић

асистент

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

aleksandar.m.savic@f.bg.ac.rs

МЕМОАР ИЛИ МИШЉЕЊЕ ЈОВАНА МАРИНОВИЋА О НЕУТРАЛНОСТИ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ У КРИМСКОМ РАТУ (1853–1856)*

Апстракт: Јован Мариновић (1821–1893) је био један од најзначајнијих српских државника и дипломата. Изузетно је познавао међународне односе и знао да оцени положај који је Србија требало да заузме у значајнијим европским догађајима. Његова улога је дошла до изражаја на почетку Кримског рата (1853–1856). У раду су критички приређени његов Мемоар или Мишљење да Србија треба да остане неутрална у рату – *Пројект или мненије з^{на} Мариновића*, као и *Одговор г. Ј. Мариновићу* Стефана Стефановића Тенке, председника Државног савета и русофила, који у ствари представља његово мишљење о Мариновићевом Мемоару. Оба документа су написана Тенкином руком, а похрањена су у Државном архиву Србије (ДАС), у збирци Радослава Перовића, под сигнатуром 8 (РП, 8). Наш главни циљ у овом раду је да укратко представимо Мариновићеву каријеру, укажемо када је тачно написан његов Мемоар и због чега, као и да научној јавности презентујемо овај спис и мишљење председника Државног савета о њему, који су по први пут критички приређени. Рад је написан на основу необјављене и објављене грађе српског порекла и односне литературе.

Кључне речи: Јован Мариновић, Стефан Стефановић Тенка, кнез Александар Карађорђевић, Кнежевина Србија, Русија, Османско царство, Велика Британија, Француска, Аустрија, неутралност.

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451–03–68/2022–14/200163).

Јован Мариновић је рођен у Сарајеву 1821. године.¹ Школовао се у Крагујевцу, где је 1837. завршио полугимназију. Након завршетка школовања постао је приправник у Кнежевој канцеларији. У периоду од 1839. до 1850. прешао је пут од столоначелника и другог секретара Кнежеве канцеларије и Министарства иностраних дела (1839–1840, 1840–1842), млађег и старијег секретара Државног савета (1843–1849, 1849–1850) до начелника Иностраног одељења Кнежеве канцеларије и Министарства иностраних дела (1850–1854).²

Године 1841. послат је о државном трошку у Париз, ради упознавања са француском администрацијом и усавршавања француског језика на Колеж де Франсу. Мариновић је у Паризу обавио и своју прву, може се рећи, дипломатску мисију. У име кнеза Михаила Обреновића (1839–1842, 1860–1868) посетио је Мустафу Решид-пашу, османског посланика у Француској, и пренео му кнежеве поздраве. У француској престоници је имао прилику и да упозна кнеза Адама Јежија Чарториског, вођу монархистичког крила пољске емиграције, што је било од значаја за његову даљу дипломатску каријеру. У земљу се вратио након промене династије септембра 1842, када је привремено остао без државне службе.³

Крајем 1847. поново је послат у Париз, у својству незваничног дипломатског агента Кнежевине Србије. Револуција 1848/49. је утицала на њега да напусти Француску. У априлу 1848. вратио се у Београд и крајем истог или почетком следећег месеца саставио је *Мемоар о хришћанима у Турском царству*, а потом је у јуну отишао на Свесловенски конгрес у Прагу. Крајем исте и почетком следеће године опет се налазио у Паризу, ради набавке наоружања.⁴ У пролеће 1849. заједно са министром унутрашњих

1 Сви датуму у главном тексту су наведени по новом календару, а у напоменама упоредо по старом или новом или само по новом.

2 Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних дела – Хартије Јована Мариновића (МИД–ЈМ), I, 1; Министарство иностраних дела – Инострано одељење (=МИД–И), 1839, Ф II, Р 9, 74; Ф III, Р 71; Р. Ј. Поповић, *Мариновић, Јован*, Српски биографски речник, 6, Нови Сад, 2014, 86.

3 ДАС, МИД–И, 1841, Ф I, Р 116; 1842, Ф V, Р 25; Ф VI, Р 116; МИД–ЈМ, I, 1; М. Ђ. Милићевић, *Додатак Поменику од 1888. Знаменити људи у српског народа који су преминули до краја 1900. г.*, Београд, 1901, 84; А. Цетнарович, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану. Отел Ламбер и српска криза 1840–1844*, Београд, 2017, 113–114, 193–194.

4 ДАС, МИД–ЈМ, I, 1; А. Т. Brlić kao Banov emisar u Parizu (*Dnevnik od 1. prosinca 1848. do 5. svibnja 1849*), priredila I. Brlić-Mažuranić, Zagreb, 1935, 21–22, 24–29; Д. Матић, *Бачку*

дела Илијом Гарашанином, чији је био најближи сарадник, и његовим повереницима – Томом Ковачевићем и Матијом Баном, саставио је *Устав политичке пропаганде имајући се водити у земљама Славено-турским*. Уставом је било предвиђено стварање тајне организације на чијем се челу налазио Гарашанин као поглавар, а Мариновић је био његов помоћник.⁵

У Паризу је поново боравио 1852. заједно са Гарашанином, који је посетио француске државнике и дипломате, два пута био примљен у аудијенцију код принца-председника Луја Наполеона и упознао се са кнезом Чарториским. После повратка у земљу, Гарашанин је именован за кнежевског представника и министра иностраних дела, али је под руским притиском смењен 26. марта 1853. године. После његове смене Русија је захтевала и уклањање Мариновића из државне службе, јер је био један од Гарашанинових најближих сарадника, подржавао његову политику ослонца на Француску и одржавао везе са пољском емиграцијом. Кнез и влада нису овога пута пустили Русији, али се нису сложили ни са Мариновићевим предлогом да у име владе поново оде у Париз и заступа српске интересе због предстојећег ратног сукоба између Османског царства и Русије.⁶

дневник (1845–1848), приредили Љ. Дурковић-Јакшић, Б. Јанковић, А. Маслеша, Београд, 1974, 93, 100, 106; Љ. Дурковић-Јакшић, *Сарадња Југословена и Пољака у Паризу 1848–1849*, Историјски часопис XIX (1972), 192–195, 201–203, 212–213; Р. Љушић, *Мариновићев Мемоар о хришћанима у Турском царству из 1848. године*, Историјски гласник 1–2 (1976), 162–170; исти, *Предлози Јована Мариновића за решење српског питања 1848. и 1854. године*, Српске студије 3 (2012), 280–289.

- 5 Главни циљ Гарашанинове тајне организације је био да се посредством мреже повереника на терену ради на припреми устанка Срба и других балканских хришћана против османских власти. Тајна организација је обухватила већи део Балканског полуострва, али је своју активност свела на минимум 1851, због сазнања османских власти о њеној делатности. Д. Страњаковић, *Илија Гарашанин, шеф политичке пропаганде међу Југословенима 1849–1853*, Политика, бр. 9.926, 6–9. јануар 1936, 13; исти, *Политичка пропаганда Србије у југословенским покрајинама 1844–1858*, Београд, 1936; М. Јагодич, *Србија и Стара Србија (1839–1868). Наслеђе на југу*, Београд, 2016, 115–126; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2021, 307–313.
- 6 *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књига прва, од 29. марта 1848. до 31. дец. 1858*, приредио С. Ловчевић, Београд, 1931, бр. 8–11; Г. Јакшић, *Састанак Илије Гарашанина и принца претседника Луја Наполеона*, Политика, бр. 9.214, 6–9. јануар 1934, 9; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842–1853. – унутрашња и спољашња политика*, Београд, 1932, 175–219, 230–233; исти, *Илија Гарашанин*, Крагујевац, 2005, 243–246; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Русија (1852–1853)*, Српско-руски односи у прошлости и садашњости (међународни тематски зборник), књига 1, Лепосавић, 2018, 187–206.

Османско царство је 16. октобра 1853. званично објавило рат Русији, а убрзо након тога су започеле војне операције.⁷ Кнежевина Србија је у рату остала неутрална, али је све до повлачења руске војске из аутономних подунавских кнежевина Влашке и Молдавије, у лето 1854, постојала сумња Османског царства, Велике Британије, Француске и Аустрије да ће Србија узети учешће у рату на страни Русије. Због тога је српска влада до лета 1854. стално уверавала Порту и три силе да ће остати неутрална, а исто тако и Русију. Аустрија је још током заоштравања односа између Руске империје и османске државе почела да концентрише своје трупе на северној српској граници, што је добило на интензитету након отпочињања ратних сукоба. Државни врх Србије је у томе видео велику опасност, па су током пролећа 1854. у земљи отпочеле одбрамбене војне припреме.⁸

Истовремено је уследила дипломатска активност, која је имала за циљ да отклони потенцијални упад аустријских трупа у Србију. Значајну улогу у томе је имао Мариновић. Он је најпре 20. фебруара 1854. написмено изнео своје мишљење због чега Србија треба да задржи неутралност – *Пројект или мненије г^{на} Мариновића*, о чему ће у даљем тексту бити више речи. Потом је 17. априла саставио *Меморандум* српске владе против уласка аустријске војске у Србију, који је кнез Александар Карађорђевић (1842–1858) званично послао Порти, владама Велике Британије и Француске и њиховим посланицима у Цариграду. Након тога је отишао у Париз, званично приватно, а незванично као дипломатски агент српске владе. Главни циљ његове мисије је био да увери француску владу, али и Велику Британију, због чега је ишао и у Лондон, да ће Србија остати неутрална у рату. Током боравка у Паризу саставио је *План о српском независном Краљевству*, чија се суштина огледала у побољшавању положаја аутономне Кнежевине Србије. Планом је било предвиђено да Србија добије „статус независног Краљевства“ или „Књажевства“, територијално проширење и оснажење државних права у односу на Османско царство.⁹

7 Опширније о томе: Е. В. Тарле, *Крымская война, Том 1–2*, Москва, 2021; F. Andıç, S. Andıç, *Kırım Savaşı: Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul, 2002; C. Badem, *The Ottoman Crimean War (1853–1856)*, Leiden – Boston, 2010.

8 Н. Христић, *Мемоари 1842–1862*, приредио В. Христић, Београд, 2006, 145–150; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена, прва књига, 1848–1860*, Београд, 1887, 99–103, 132–182; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *Србија од 1813. до 1858. године*, Београд, 1937, 149–151; В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд, 1940, 86–89; Д. Леовац, *Кнежевина Србија у преломним годинама (1854–1856) – од спољних притисака до унутрашњих раздора*, Београдски историјски гласник IX (2018), 128–132.

9 *Меморандум* српске владе био је први званични документ из Србије који је уврштен у званичне хартије Парламента Велике Британије. ДАС, збирка Радослава Перовића (=РП),

Будући да је Аустрија сазнала за *Меморандум* уперен против ње, уследио је притисак на Србију да прекине одбрамбене војне припреме. Поводом тога, кнезу Александру је писао велики везир Мустафа Решид-паша, те су ратне припреме након тога обустављене. Свакако, на то је утицала и чињеница да је дошло до повлачења аустријске војске са српске границе према Ердељу, јер су се руске трупе евакуисале из подунавских кнежевина. Тежиште ратних операција је пренето на Кримско полуострво, те је и престало интересовање сила за држање Србије. Сматрајући да је након тога његов даљи боравак у француској престоници непотребан, Мариновић се у јесен 1854. вратио у Београд.¹⁰

Након повратка у Србију напустио је државну службу и у наредне две године често је боравио ван земље. У периоду од 1856. до 1858. у два наврата је именован за министра финансија. Године 1860. постао је члан Државног савета, а потом је био дугогодишњи председник тог тела (1861–1873). После тога је постао председник владе и министар иностраних дела (1873–1874), што је заправо био врхунац у његовој каријери. Током 60-их и 70-их година 19. века обавио је више дипломатских мисија у престоницама великих сила (Петроград, Беч, Берлин, Париз и Лондон). Приликом званичне посете кнеза Михаила Цариграду 1867, налазио се у његовој свити. Османску престоницу је поново посетио седам година касније, у пратњи кнеза Милана Обреновића (1868–1889). После стицања државне независности Србије на Берлинском конгресу 1878, био је њен дипломатски представник у Паризу (1879–1889) и Лондону (1880–1882). Последње године живота провео је у Паризу, где је и преминуо, 11. августа 1893. године.¹¹

8; Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Преписка Стевана Петровића Книћанина (=СПК), 7051/1841, А. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 6/18. април 1854; Историјска збирка (=ИЗ), 9.288; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, приредио Д. Страњаковић, Београд, 1939, 32–33; Љ. Алексић, *Француски утицај у спољној и унутрашњој политици Србије за време Кримског рата (1853–1856)*, Историјски часопис XI (1960–1961), 66–72; Р. Љушић, *Предлози Јована Мариновића за решење српског питања*, 292–294, 295–297, 299–310; Ч. Антић, *Велика Британија, Србија и Кримски рат (1853–1856). Неутралност као независност*, Београд, 2004, 88, 157–166; М. Јагодић, *нав. дело*, 101–102.

10 Ј. Ристић, *нав. дело*, 182–194, 202–205; Ч. Антић, *нав. дело*, 90–98; А. Özkan, *Miloš'tan Milan'a Sırp Vağimsizliği (1830–1878)*, İstanbul, 2011, 125–126.

11 *Босанска вила*, бр. 18, 30. август 1893, 278; Група аутора, *Владе Србије 1805–2005*, Београд, 2005 (=Владе Србије), 93–95, 123–126; Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила 1860–1868. (Први балкански савез)*, Београд, 1963, *passim*; А. Раствојић, *Велика Британија и Србија (1878–1889)*, Београд, 2000, 69; Р. Ј. Поповић, *нав. дело*, 86–87; С. Рајић, *Спољна политика Србије између очекивања и реалности 1868–1878*, Београд, 2015, *passim*; Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила 1860–1868*, Београд, 2015, *passim*.

У Државном архиву Србије (ДАС), у збирци историчара Радослава Перовића, под сигнатуром 8 (РП, 8), похрањена су два значајна документа за историју Кнежевине Србије на почетку руско-османског рата. Први је *Пројект или мненије з^{ма} Мариновића*, то јест Мемоар о неутралности, написан 20. фебруара 1854, који представља његово мишљење и образложење због чега Србија треба да остане неутрална у рату између Русије и Османског царства. У питању је заправо препис начињен руком Стефана Стефановића Тенке, председника Државног савета и русофила. Други документ је *Одговор з. Ј. Мариновићу*, односно концепт Тенкиног писма упућеног Мариновићу, 24. фебруара 1854. године. Наиме, Мариновић је, 23. фебруара, послао председнику Државног савета свој Мемоар, који му је он вратио следећег дана, притом начинивши својеручни препис. Самим тим ова два документа чине једну целину.

Разговори руског дипломате грофа Алексеја Фјодоровича Орлова са Алексом Јанковићем, незваничним српским дипломатским агентом у Бечу, приближавање руске војске источној граници Србије и појачавање аустријских трупа на северној српској граници почетком фебруара 1854, били су главни разлози који су утицали на настанак Мемоара о неутралности.¹²

После упловљавања француске и британске флоте у Црно море, у ноћи између 3. и 4. јануара 1854, чиме је наговештен њихов улазак у рат на страни Османског царства, руски цар Николај I (1825–1855), упутио је у Беч грофа Орлова, као свог специјалног изасланика. Руски дипломата је стигао у аустријску престоницу 28. јануара. Главни циљ његове мисије је био да убеди цара Франца Јозефа (1848–1916) да Аустрија остане потпуно неутрална, ако у рат уђу две западне силе. Међутим, његова мисија је доживела неуспех.¹³ Гроф Орлов је искористио прилику, те је током прве половине фебруара имао више сусрета са Јанковићем, који је у Беч стигао само дан пре њега. Током разговора о могућем уласку Србије у рат на руској страни, гроф му је саопштио да Русија нема намеру да предузима било каква освајања у Европи, али да ће за интересе Србије учинити највише што буде могла. Једини руски захтев би био да Србија, када рат узме шире размере укључивањем западних сила, дозволи слободан прелазак добровољаца у Влашку, који би се борили на руској страни. Јанковић му је том приликом саопштио да Србија жели да остане под руским покровитељством и очува неутралност, све док не види повољне изгледе за побољшање свог положај.

12 ДАС, РП, 8.

13 Опширније о томе: Е. В. Тарле, *нав. дело*, Т. 1, 333–353.

У случају њеног уласка у рат на руској страни, навео је да су жеље српске владе да јој се предају утврђења са турском посадом или поруше (Београд, Шабац, Ужице, Соко, Смедерево, Кладово), да јој се присаједине Босна, Херцеговина и Стара Србија и да се Србија прогласи за независну краљевину. Гроф Орлов му је одговорио да се Срби могу томе надати у случају заједничког успешног садејства у рату, као и да Русија „неће жалити ни своје крви да вас у томе потпомогне и да вам то изради“.¹⁴

Шеснаестог фебруара, четири дана пре настанка Мемоара о неутралности, кнеза Александра је посетио Азис-паша, син београдског мухафиза Ахмет Изет-паше. Азис-паша је саопштио кнезу да је његовом оцу писао видински валија Сами-паша и обавестио га да се руска војска налази у близини Кладова. Из тог разлога је било потребно да знају став Србије, то јест да ли ће спречити потенцијални прелазак Руса преко српске границе, притом нудећи Србији двадесет топова као војну помоћ. Увече су се у кнежевом конаку састали Алекса Симић, кнежевски представник и министар иностраних дела, Стефан Стефановић Тенка, Паун Јанковић Баћа, државни саветник, и Александар Ненадовић, заступник министра унутрашњих дела. Донета је одлука да Србија и даље остаје у строгој неутралности, као што је Порта званично обавештена на самом почетку рата. Симић је сутрадан пренео београдским мухафизу резултате саветовања у кнежевом конаку. Мухафиз му је одговорио како он наводно није тражио одговор од српске владе, већ да је само послао младог пашу да обавести кнеза о валијином саопштењу. На овом месту треба рећи да је приближавање руске војске источној граници Србије, довело до повећања аустријских трупа на њеној северној граници.¹⁵

Убрзо након тога, у Земун је дошао Феликс Петровић Фонтон, саветник руског посланства у Бечу, са којим се Симић састао 23. фебруара, три дана после настанка Мариновићевог списка. Приликом разговара руски дипломата му је саопштио да руски цар разуме тежак положај у коме се Србија налази и да од српске кнежевине неће тражити никакво ангажовање у рату. У расположивим изворима и литератури нема података да ли је Симић упознао Фонтон са Мемоаром о неутралности.¹⁶ Међутим, као што

14 ДАС, РП, 8; Ј. Ристић, *нав. дело*, 144, 165–167, 169–170.

15 АСАНУ, СПК, 7051/1817, А. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 5/17. фебруар 1854.

16 АСАНУ, СПК, 7051/1820, А. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 12/24. фебруар 1854; 7051/1821, кнез А. Карађорђевић – истом, Београд, 12/24. фебруар 1854; 7051/1824, А. Ненадовић – истом, Београд, 16/28. фебруар 1854.

је већ наведено, гроф Орлов је саопштио Јанковићу да је Русија очекивала ангажовање добровољаца из Србије на руској страни у погодном тренутку.¹⁷

Суштина Мариновићевог Мемоара је била да се Кнежевина Србија налази у незавидном положају и да је због тога најбоље да остане неутрална. Присуство аустријске и османске војске у близини српске границе, подршка Велике Британије и Француске Порти, војна неспремност Србије и унутрашње поделе у земљи били су главни аргументи којима је он образложио свој став. Поред тога, указао је да је српска влада након отпочињања рата између Русије и Османског царства уверавала све силе и Порту да ће остати неутрална, са чиме су се сви сагласили, чак и Русија. Улазак Србије у рат могао је да доведе у питање аутономни статус који је српска кнежевина стекла у Османском царству и изложи земљу ратним пустошењима и окупацији – османској, аустријској или руској.¹⁸ Политика обазривости коју је заступао Мариновић, била је заправо званична политика Србије.¹⁹

Тенка није био истог мишљења као и Мариновић, што се види из његовог одговора од 24. фебруара 1854. године. Иако му је признао да је његов Мемоар о неутралности изванредно дело, председник Државног савета је сматрао да се треба држати Русије, по цени да Србија пропадне, те да је боље тако, него окренути леђа свом покровитељу када му је најтеже.²⁰ Радикалнији од њега је био државни саветник Паун Јанковић Баћа који је неколико дана касније говорио: „да треба у свему слушати Русе и све оно чинити што они оће, па нека се пропадне; он вели ако пропаднемо Русија ће нас макар после 100 година дићи“. Сам Тенка се сада чудило Баћиним речима и скренуо му пажњу да не треба причати о пропасти, већ наћи начина

17 Ангажовање добровољаца из Србије поново је дошло на дневни ред, када је на тражење Фонтоне, крајем марта 1854, у влашки град Крајову послат Атанасије Николић, начелник Полицајно-економског одељења Министарства унутрашњих дела, као изасланик српске владе. Ништа није договорено; Србија није званично одобрила слање добровољаца и још једном је потврдила да ће потпуно остати неутрална. На овом месту потребно је указати да тражење добровољаца из Србије треба довести у везу са чињеницом да је постало јасно да ће Француска и Велика Британија ући у рат на страни Османског царства, до чега је званично дошло 27. и 28. марта 1854. године. ДАС, РП, 8; АСАНУ, СПК, 7051/1839, А. Симић – С. П. Книћанину, Београд, 22. март / 3. април 1854; Ј. Ристић, *нав. дело*, 156–163; А. Николић, *Биографија верно својом руком написана*, приредили М. Р. Сарић, А. Ж. Петровић, Београд, 2002, 126–129.

18 ДАС, РП, 8.

19 У историографији је већ истакнуто да је од прве владавине кнеза Милоша политика српских владара и државника била очување аутономног статуса Србије, стеченог после крвавих борби у Првом и Другом српском устанку и осамнаестогодишње дипломатске борбе. С. Рајић, *Спољна политика Србије*, 8.

20 ДАС, РП, 8.

да се земља одржи у незавидном околностима.²¹ Он је сада имао умеренији став и потпуније и боље схватио опасност од могуће аустријске окупације, о чему је и писао Мариновићу у свом одговору.²²

У расположивим изворима и литератури нема података када је и како руска дипломатија сазнала за Мемоар о неутралности, нити да ли су са њим били упознати Османско царство, Аустрија, Велика Британија и Француска. Били како било, када је руски цар Николај I прочитао спис, записао је са стране следеће: „Овај документ јасно доказује да помоћи од Срба неће бити; то је предвиђено и ми на то рачунамо, али је могуће да народ неће хтети да иде овим путем и да ће збацити кнеза.“²³ Руски цар је делимично био у праву, када је у питању народ, који је већински био опредељен за Русију, славио њене победе, а руске поразе доживљавао као сопствене. Срби су руског цара звали „наш цар“, одбрамбене војне припреме против аустријске војске народ је тумачио као припреме за рат на руској страни против Османског царства. Књижевник Љуба Ненадовић је написао следеће стихове: „Стамболе горди, у море тони; силна је рука која те гони“, док су београдски ђаци једном приликом испред турске страже код Варош капије узвикивали: „Живео цар Никола“.²⁴

Пројект или мненије г^{на} Мариновића није непознат у историографији. Први је о њему писао и цитирао га готово у целини руски историчар Нил Александрович Попов, наводећи да је реч о Мемоару о неутралности који је саставио Јован Мариновић. Међутим, он није навео када је спис састављен нити је подробније образложио због чега је настао. Попов је користио препис који је био похрањен у Архиву спољне политике Русије/Руске империје у Москви.²⁵ Он је најпре објавио своје дело на руском, а потом је уследио превод

21 АСАНУ, СПК, 7051/1826, А. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 19. фебруар / 2. март 1854.

22 ДАС, РП, 8.

23 С. А. Никитин, *Очерки по истории Южных Славян и русско-балканских связей в 50–70-е годы XIX в.*, Москва, 1970, 135.

24 АСАНУ, СПК, 7051/1826, А. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 19. фебруар / 2. март 1854; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 34–36; М. Ђ. Милићевић, *Успомене (1831–1855)*, Београд, 1952, 205–206; Л. Ранке, *Србија и Турска у деветнаестом веку*, Београд, 1892, 396–397.

25 Податак смо преузели од совјетског/руског историчара Сергеја Александровича Никитина, који је своје дело објавио 1970. године. У то време, званични назив институције у којој је био похрањен препис Мариновићевог мемоара, био је Архив спољне политике Русије / Архив внешней политики России (АВПР), а данашњи званични назив је Архив спољне политике Руске империје / Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ). Према Никитину, препис Мемоар је био заведен под следећом сигнатуром:

на српски језик. Самим тим текст Мемоара о неутралности у српској верзији Поповљевог дела није истоветан са рукописом који смо ми пронашли и критички приредили у овом раду. На основу Попова, Мариновићев став о неутралности Србије помињали су и цитирали историчари и дипломате који су се бавили положајем Србије за време Кримског рата или личношћу и делом Јована Мариновића. Изузетак чини историчар Сергеј Александрович Никитин, који је поред Попова, консултовао и препис Мемоара који је био похрањен у Архиву спољне политике Русије/Руске империје.²⁶

Узимајући у обзир чињеницу да су историчари, изузев Попова и Никитина, до сада писали о Мариновићевом Мемоару на основу Поповљеве књиге, сматрали смо потребним да критички приредимо овај важан документ, као и став који је о њему имао председник Државног савета, а који до сада није био познат. Увек је боље имати на увид оригинал или савремени препис, посебно када су у питању значајни документи за историју нововековне Србије, него непотпуну или препричану верзију.

Приликом приређивања рукописа настојали смо да наше интервенције сведемо на најмању могућу меру. Извршена је транскрипција слова на савремену азбуку, уједначена је интерпункција, писање малих и великих слова, одвојено и састављено писање речи. Поједине скраћено написане речи или речи без слова х на крају допуњене су у угластим заградама, изузев скраћеница за реч господина/господин – „г^{на}“ и „г.“. Прецртане речи у тексту нисмо наводили, јер је очигледно да су у питању грешке које су настале приликом писања, а које је аутор након тога исправио. Нисмо нашли за сходно да вршимо измене у облицима речи у складу са правилом једначења сугласника по звучности. Све подвучене речи у оригиналном тексту наведене су у курзиву.

АВПР, Канцеларија (К), Belgrade, 1854, V, A2, д. 237, л. 74. С. Никитин, *нав. дело*, 134–135, 144, напомена 100.

26 Дипломата Богдан Љ. Поповић наводи да је Мемоар о неутралности Мариновић саставио у августу 1853, погрешно везујући његов настанак за Фонтонovu мисију у Србији која је уследила истог месеца. Н. А. Попов, *Россия и Сербия. Исторический очерк русского покровительства Сербии с 1806 по 1856 год. Часть II, После Устава 1839. года*, Москва, 1869, 360–364; исти, *Србија и Русија од Кочине крајине до Светоандрејевске скупштине*, свеска 4, Београд, 1870, 322–325; Ј. Ристић, *нав. дело*, 158–165; В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд – Земун, 1925, 56; М. Поповић, *Борба Србије за неутралност у Кримском рату*, Политика, бр. 11.352, 6–9. јануар 1940, 16; С. А. Никитин, *нав. дело*, 134–135, 144, напомена 100; Е. П. Кудрявцева, *Россия и становление сербской государственности (1812–1856)*, Москва, 2009, 204; Б. Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Београд, 2010, 268–269; Р. Љушић, *Предлози Јована Мариновића за решење српског питања*, 295–297; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 202.

Оба документа су похрањена у розе коверти димензија 21x13 cm. *Пројект или мненије г^{на} Мариновића* исписан је црним мастилом на три табака, односно десет и по страница, димензија 22,5x37 cm, а концепт *Одговора г. Ј. Мариновићу* црним мастилом на две странице, димензија 22x37 cm. На предњој страни коверте налази се запис Тенкином руком у виду регесте, који смо навели на првом месту, а потом следе *Пројект или мненије г^{на} Мариновића* и *Одговор г. Ј. Мариновићу*.

Пројект и мненије²⁷ г^{на} Јована Мариновића²⁸ како би требало правитељство наше²⁹ при данашњим политическим околностима и обстојателствима³⁰ да се влада и управља. Које мненије ја нисам могао никако усвојити што држим да је за Србију једино спасеније држати се крепко³¹ покровителнице Русије³² и следовати њеним советима,³³ који нам се буду видели³⁴ спасителни за нас.

У Београду,
17. фебруарија 1854. године

С.[тефан] Стефановић³⁵

**Пројект или мненије г^{на} [Јована] Мариновића*

Кад је садашње политическо положеније и за највеће европејске силе пуно тешкости и опасности, није чудо да оно и за нашу малу земљу вели-

27 Мишљење.

28 Јован Мариновић (1821–1893), српски државник и дипломата.

29 Централно правленије/централна државна управа Србије, српска влада. Види: *Владе Србије*, 31–37.

30 Околности, стање ствари.

31 Чврсто, тврдо.

32 Русија је била покровитељ Србије, односно гарант српске аутономије.

33 Советима.

34 Чинили, учинили.

35 Стефан Стефановић Тенка (1797–1865), председник државног савета (1848–1857), један од главних организатора завере против кнеза Александра Карађорђевића, назване по њему – Тенкина завера. Види: *Исповест Стефана Стефановића Тенке*, приредио Р. Ј. Поповић, Мешовита грађа XXI (2003), 21–40.

ки[x] тешкости представља.³⁶ Кад државе које народе своје на десетине милиона броје и које стотинама [x]иљада војинства располажу, као што су Аустрија и Прајска, не смеду решително и изрично да политику своју одреде и обелодане,³⁷ није нимало чудно да [се] и србски државници морају двоумити и час по овом, час по оном ветру, поводити се, очекујући да се обстојатељства тако развију и разјасне како ће се моћи с известношћу једна политика изабрати и у извршеније предузети. Но, ко тражи известности и сигурности у политици, тај се осуђује да никад ништа не чини, јер безусловне известности нема у политици. Историја и свакидашњи догађаји то најјасније засведочавају, а и обстојатељства обично тако корачају да је ретко кад могуће, у очекивању неке спасавајуће известности, ништа не предузимати, и тако се по вољи или преко воље мора нешто чинити, или ако се ништа не чини, и то образује једну политику која добре или рђаве резултате мора произвести. На пр.[имер] у нашем садашњем положенију ми би ради били да нам се остави још времена за размишљавање како би могли, према обстојатељствима, најразумније и најпробитачније поступити, али то је немогуће. Питања, која нам се чине и на која морамо какав такав одговор дати, натерују нас да изађемо из ове роле³⁸ уздржавања и очекивања и да учинимо један корак напред који никако не може изостати да не дејствује у добром или рђавом смислу на нашу будућност. Тако је било и са вџпросом³⁹ удаљенија русског конзула из Београда,⁴⁰ и са вџпросом

36 Рат између Русије и Османског царства довео је Кнежевину Србију у тежак положај јер је њен статус био одређен јавно-правним актима Порте и руско-турским уговорима, па је постојало могућност да стечена аутономија српске кнежевине буде доведена у питање. Требало је и одредити држање према Русији, од чега је зависило држање Аустрије према Србији, која је од лета 1853, након уласка руске војске у Влашку и Молдавију, појачавала своје трупе на српској граници. Порта је сумњала да ће Србија остати неутрална, а исто тако и Велика Британија и Француска које су тражиле од српске владе да стриктно испуњава своје обавезе према Цариграду, док је Русија настојала да привуче Србију потпуно на своју страну. Д. Страњаковић, *Држање Србије за време Кримског рата 1853–1856*, Српски глас, бр. 1, 16. новембар 1939, 7; Д. Леовац, *Србија и Русија у почетној фази Кримског рата (1852–1853)*, Русија/СССР и државност Србије/Југославије, Београд, 2018, 86–88, 91–95.

37 Аустрија и Прајска, то јест Пруска, задржале су неутралност у Кримском рату (1853–1856), с тим што је прва сила својим држањем убрзала повлачење руске војске из подунавских кнежевина Влашке и Молдавије у лето 1854. године. А. Ц. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809–1918. Историја Аустријске царевине и Аустро-Угарске*, Београд, 2001, 103–104.

38 Улога.

39 Питање.

40 Николај Јакимович Мухин, руски конзул у Београду, који је преузео своју дужност 21. октобра, већ средином новембра 1853. напустио је Србију и прешао у Земун, због

фермана⁴¹ и поступања спрема Русије за случај њи[x]овог уласка у Србију и т.[ако] даље. Све ове вопросе ми смо нерадо решавали и хтели смо ји[x] одклонити, но при свем[у] том[е], морали смо ји[x] како тако решити, без да је још по мненију нашему била наступила та политическа известност о догађајима и поступцима Европе, која би нас могла од погрешке сачувати. Тај је исти случај и сада при питању које нам Руси предлажу. И будући се питање мора решити, шта више, будући да и само не решавање истогa у политици има своје велико значење, то га треба решити онако, како се *по имајућим поњатијима*⁴² *о предстојећим догађајима и о веројатним*⁴³ *следствијима*⁴⁴ *оваког или онаког поступања*, може најразумније решити.

Шта иште Русија од нас? Да останемо неутрални док рат остане у садашњим пропорцијама, а када рат постане већи и озбиљнији да и ми почнемо у њему учествовати чрез⁴⁵ волонтера⁴⁶ и т.[ако] даље.

Неутралност наша при садашњем стању европејски[x] дела и обште-познатој на документима оснивајућој се тежњи европејске дипломатије јесте, по мненију мом, једна врло добра ствар за Србију. По строгом праву Порта није морала признати Србији власт да остане у овом рату неутрална,

притиска који су кнез Александар и влада трпели од београдског мухафиза, Порте, француског и британског конзула. АСАНУ, СПК, 7051/1790, А. Симић – С. П. Книћанину, Београд, 3/15. новембар 1853; 7051/1791, исти – истом, Београд, 10/22. новембар 1853; 7051/1793, исти – истом, Београд, 14/26. новембар 1853; Ч. Антић, *нав. дело*, 55–61.

41 У питању је заправо Хатишериф који је султан издао Кнежевини Србији крајем децембра 1853, а којим се није нарушавао, нити побољшавао њен положај. Будући да у Хатишерифу није било речи о руском покровитељству, под руским утицајем дошло је до преиспитивања да ли да се акт прихвати или не. Расправу је прекинуо војвода Стефан Петровић Книћанин, који је истакао да би било сулудо да се одбаци акт којим се потврђује аутономни статус Србије. Будући да је кнез послао писмо захвалности султану поводом издатог Хатишерифа, уследила је реакција Русије, због тога што се у писму Русија нигде не помиње као покровитељ Србије. Кнез је, у договору са Државним саветом, написао писмо руској влади у коме је изјавио да Србија и даље сматра Русију својим покровитељем, чиме је неспоразум отклоњен. АСАНУ, СПК, 7051/1820, А. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 12/24. фебруар 1854; 7051/1821, кнез А. Карађорђевић – истом, Београд, 12/24. фебруар 1854; 7051/1824, А. Ненадовић – истом, Београд, 16/28. фебруар 1854; 7051/1826, исти – истом, Београд, 19. фебруар / 2. март 1854; Ј. Ристић, *нав. дело*, 141–150; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 150–151; Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд, 2008, 129–130.

42 Схватањима.

43 Вероватним, могућим.

44 Резултатима, последицама.

45 Посредством.

46 Добровољци.

јер Србија је вазална провинција Турске,⁴⁷ а по свима правилима међународни[x] одношенија⁴⁸ и по свим обшћепримљеним начелима само онај може бити неутралан који је независим,⁴⁹ који има право рата или мир правити и т.[ако] д.[аље].⁵⁰ Уосталом, трактати⁵¹ који су основали сушњествовање⁵² Србије, ратом су уништени;⁵³ Порта, дакле, није имала други[x] обвезности према Србије, но оне, које јој интереси њени саветују.⁵⁴ Она је, дакле, могла захтевати од нас какву помоћ, какво учестије у рату,⁵⁵ и сва је прилика да би се нашло сила које би јој у томе дале за право. Ми, наравно, не би хтели то слушати и тако би за *сохраненије*⁵⁶ *садашњег нашег положенија* морали борити се с Портом, излагати се свим незгодама и бедама рата, које је све избегнуто и одклоњено овим срећним случајем, што је Порта пристала на нашу неутралност. Овим начином Србија је у миру и без икакве муке и жртве обезбедила себи оно, што би иначе великом муком и пожертвованијама трудила се да обезбеди, без да је сигурна, да би у том непременно⁵⁷ успела,

47 Кнежевина Србија је имала аутономни статус у Османском царству, који је стекла хатишерифима из 1830. и 1833. године. Опширније о томе: Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд, 2004, 1–21.

48 Односи.

49 Независан.

50 У 19. веку сувереност независних држава у спољној политици огледала се у следећем: *ius contrahendi* – право закључивања међународних уговора, *ius legendi* – право дипломатског представништва и *ius belli gerendi* – право вођења рата. С. Рајић, *Спољна политика Србије*, 6.

51 Међународни уговори.

52 Постојање.

53 Уништени. С обзиром на то да су основу аутономије Србије чинили султанова/портин јавно-правна акта и руско-османски уговори, не може се тврдити да је руско-турским ратом поништена српска аутономија, јер се она заснивала и на актима које је Србији издало Османско царство. Могуће је да је на ову Мариновићеву констатацију утицала тврдња француског конзул у Београду Сегира Дипјерона да су ратом између Русије и Османског царства „пали сви основи јавног права Србије, и да их султан може у свако доба опозвати“. АСАНУ, СПК, 7051/1790, А. Симић – С. П. Книћанину, Београд, 3/15. новембар 1853; Ј. Ристић, *нав. дело*, 141–142, 164–165; Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, 89–118, 129.

54 Саветују.

55 Главна обавеза аутономне Кнежевине Србије према Порти је била плаћање годишњег данка од 2.300.000 гроша. У хатишерифима којим је утврђен њен аутономни статус, нигде није наведено да је Србија била дужна да војно помаже Османско царство. Види: Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 6–21.

56 Чување, очување.

57 Сигурно.

а то је за сваког разумног човека један врло велики резултат. Неутралност наша, дакле, по мненију мом, јесте један драгоцен добитак, један велики корак, који нас поставља, тако рећи, на степен самосталне државе, и који никако не треба изпустити из вида при решавању свега што се на садашње политическе тешкости односе. Ова неутралност, не само што је између нас и Порте условљена, него смо је ми, тако рећи, и пред свим осталим силама као неку обавезност на себе узели.

- 1) Осим што смо Порти уобшће дали знати да ћемо ми у садашњем рату бити неутрални и да ћемо силом оружја одбијати од нас сваку војску која би хтела у Србију ући и тако од нашег отечества⁵⁸ поље битке начинити, ми смо чрез нашег капућехаја⁵⁹ у Цариграду и чрез представника⁶⁰ овде код паше⁶¹ категорически изјаснили се да ћемо стати на супрот Руссима, ако би они хтели у Србију ући, а наравно да не дамо ни турским војскама у Србију улазити. Турци, изјавивши да немају намеру у Србију улазити, примили су за обавезителство⁶² то наше обећање, да ћемо се противити улазку Русса у Србију, и обзнанили су то и представницима пријатељски[x] сила у Цариграду, лорду Редклифу⁶³ и генералу Бараге д'Илије;⁶⁴ то су наша обећања спровођу Порте врло определителна⁶⁵ и врло категорическа.⁶⁶

58 Отаџбина, домовина.

59 Константин Коста Николајевић (1821–1877), српски капућехаја – заступник Србије у Цариграду у периоду од 1847. до 1856. године. Опширније о њему и улози капућехаје: А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 23–48.

60 Алекса Симић (1800–1872), кнежевски представник и министар иностраних дела (1853–1855, 1856–1857). Види: *Владе Србије*, 81–83, 89–90, 93–94.

61 Ахмет Изет-паша, београдски мухафиз (1853–1855). Види: А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 63.

62 Безусловно испуњење дате речи/обећања.

63 Лорд Стратфорд Канинг де Ретклиф (1786–1880), британски дипломата и дугогодишњи амбасадор у Цариграду (1842–1858).

64 Луј Ашил Бараге д'Иље (1795–1878), француски маршал, ванредни посланик Француске у Цариграду (1853–1854).

65 Одређено, дефинитивно.

66 Након отпочињања ратног сукоба између Русије и Османског царства у октобру 1853, Порта је захтевала од кнеза Александра да прогласи непријатељство према Русији. Кнез је одговорио писмом, написаним у Крагујевцу 6. новембра, у коме је дао изјаву лојалности и наклоности према Османском царству, притом наглашавајући да ће се Србија строго

2) Француски посланик, извешћен о том обећању, говорио је с нашим капућехајом и овај му је пофторио⁶⁷ да ћемо ми заиста од свачије војске границу нашу бранити. Он је о том двор свој известио, наложивши овдашњем француском агенту⁶⁸ да нам јави то уверење капућехаје и да нам изјасни да Француска сматра, да је капућехаја у овом случају *био верни орган чувстовања*⁶⁹ и *намера књаза Александра*.⁷⁰ Господин Ренуар⁷¹ то је саобшћио г^{ну} представнику, који му је обећање капућехаје потврдио, који је после одма[х] и књаза о томе известио, на шта је и књаз одговорио, да потврђује обећање капућехаје, које је такође г. Ренуару јављено и које је он, наравно, даље, гди је требало, јавио. Ствар ова тако је важна у садашњем стању Европе да је и сам министар инос.[траних] дела у Паризу⁷² писао нарочито овдашњем свом агенту,⁷³ каква је уверавања дао г. Николајевић, придодавши да Француска почитује и оцењује овако мудро поступање Србије, и *да се Срби докле год тако поступали буду немају ни најмање бојати улазка турске војске у Србију*. То је на неки начин јемство од стране Француске да нас неће смети Турци дирати, докле год ми останемо верни овом неутралитету. И на ово саобшћеније⁷⁴ г. представник пофторио је Французима пређашња уверавања да су то заиста мисли и решенија србског правитељства, и известио је о тому Н[ашу] Светлост,⁷⁵ која је то исто потврдила, и то је опет именом Н[аше] Светлости г^{ну} Ренуару пофторено.

држати неутралности. В. Јовановић, *Успомене*, приредио В. Крестић, Београд, 1988, 66; Ч. Антић, *нав. дело*, 56.

67 Поновио.

68 Мисли се на француског конзула у Београду. У периоду од 1852. до 1854. конзул Француске је био Сегир Дипјерон.

69 Осећања.

70 Александар Карађорђевић (1806–1885), кнез Србије (1842–1858).

71 Пол Ренуар, заступник француског конзула у Београду.

72 Едуар Друен де Луј (1805–1881), француски дипломата и министар иностраних дела (1848–1849, 1851, 1852–1855, 1862–1866).

73 У овом случају мисли се на Пола Ренуара.

74 Саопштење.

75 Кнез Александар Карађорђевић.

- 3) У овом истом смислу давата су обајсненја⁷⁶ чрез нашег капућехаје у Цариграду лорду Редклифу и чрез правителства г^{чу} Фонбланку.⁷⁷
- 4) Аустрији смо поводом преговарања о набавки оружја дали двапут написмено да ми остајемо на миру, *и да нећемо узимати ни најмање учестије у рату између Русије и Турске*,⁷⁸ што је и г. Јанковић⁷⁹ у најновије време лично министрима аустријским пофторио, чим се такође и Аустрија успокојена и задовољан показала.
- 5) Русији, такође, то смо казали, која нам је ту неутралност подпуно одобрила, као што сведоче писма графа Неслрода⁸⁰ и г. Фонтон⁸¹ и разговори г^{на} Јанковића са графом Орловим⁸² и бароном Мајендорфом.⁸³

Ово све наводим за показати да наша неутралност није ствар случајна, за Европу равнодушна, коју ми можемо по нашој вољи мењати и кварити, без да смо дужни коме одговора давати. Напротив, та је неутралност узела за нас *карактер обвезателности*, коју ако покваримо, онда смо погазили

76 Објашњења.

77 Томас Греније де Фонбланк, британски конзул у Београду (1842–1860). Види: Ч. Антић, *нав. дело*, passim.

78 У јесен 1853. српска влада се обратила Аустрији с молбом да набави у њеним фабрикама 10.000 пушака и три батерије топова. Аустрија је тражила да се Србија обавезе да ће остати неутрална у руско-османском рату, да оружје неће употребити против Аустрије и Османског царства, већ само за одржавање реда и мира у земљи, те да ускрати боравак мађарским и пољским политичким емигрантима који могу изазвати немире. У изворима и литератури се наводи податак да је кнежевски представник Симић дао усмену и писмену изјаву Теодору Теји Радосављевићу, аустријском конзулу у Београду, да ће Србија остати неутрална и да ће оружје искористити само за одржавање унутрашњег мира. Преговори око набавке оружја су убрзо прекинута због сумње аустријске владе у неутралност Србије. АСАНУ, СПК, 7051/1795, А. Симић – С. П. Книћанину, Београд, 16/28. новембар 1853; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 237–238.

79 Алекса Јанковић (1806–1869), директор Кнежеве канцеларије, незванични српски дипломатски агент у Бечу 1854, кнежевски представник и министар иностраних дела (1855–1856). Види: *Владе Србије*, 90–91.

80 Гроф Карл Васиљевич Неселроде (1780–1862), руски министар спољних послова (1816–1856) и канцелар (1844–1862).

81 Феликс Петрович Фонтон (1801–?), руски дипломата, саветник руског посланства у Бечу.

82 Гроф Алексеј Фјодорович Орлов (1786–1861), руски дипломата, специјални изасланик руског цара у Бечу 1854. године.

83 Барон Петар Казимирович Мејендорф (1796–1863), руски дипломата и посланик у Бечу (1850–1854).

наша обећања Порти и свим великим силама дата, чиме се не само излажемо неодложним неугодностима и несрећама рата, но и лишавамо се сваке политическе о[д]бране, сваког правдања и извињавања пред Европом, за случај, ако решеније судбине наше буде од Европе зависило; а да је сва прилика да ће решеније ове наше ствари од Европе зависити, види се из тога што Француска и Енглеска од Порте ишту да им она остави да при закључивању мира са Русијом оне две определе условија истога мира, које, кад ове две силе ишту, Порта ће без сумњења и учинити, чим се дела Порте и спрема Русије преносе у Запад,⁸⁴ чиме и наше положеније постаје теже и опасније за случај отступленија⁸⁵ од наше, толико пута обећане и потврђене, неутралности. Овде се, за боље објаснене⁸⁶ нашег положенија, и то има навести, да је лорд Редклиф писао г^{њу} Фонбланку, да ће Србија при решавању вопроса восточног⁸⁷ бити занемарена и пренебрегнута, ако за љубав Русије отступи од дужни[х] призренија⁸⁸ спрема Порте.

Придржавајући се строго ове обећане неутралности ми остајемо у законном положенију, остајемо у миру; и ако се мир наш повреди, то само може бити неправдом и насиљем, и онда опет можемо само претрпити привремене штете и страданија, и остаје нам отворен пут искати помоћ и правду, гди нам се то за најсходније видило буде; и ако после и узмемо какво учестије у рату, то ће бити за освету неправде нама нанешене, без да ће ико имати право казнити нас за отступленије од пута законитости и за неверство задати[х] обећавања и уверавања.⁸⁹

84 После руске победе у поморској бици код Синопе, 30. новембра 1853, у којој је уништена османска флота, Велика Британија и Француска су све више нагињале уласку у рат на страну Османског царства. У ноћи између 3. и 4. јануара 1854. британска и француска флота су упловиле у Црно море с циљем да заштите „османску територију и османску заставу“. Након тога, догађаји су се убрзали. Русија је 21. фебруара прекинула дипломатске односе са западним силама, док су јој оне 27. и 28. марта званично објавиле рат. Опширније о томе: *История внешней политики России. Первая половина XIX века (от войны России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.)*, Москва, 1999, 386–393.

85 Повлачење, одступање.

86 Објашњење.

87 Источно питање. Опширније о Источном питању и његовим хронолошким оквирима: M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, London – Melbourne – Toronto – New York, 1966. Уп. В. Поповић, *Источно питање. Историски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд, 1928.

88 Тачка гледишта, гледиште, вид, односно у овом случају се ради о гледишту да је Србија званично део Османског царства.

89 Мисли се на могући упад аустријске војске у Србију.

Одступајући од ове неутралности већим или мањим учестијем на ползу⁹⁰ Русије, давањем волонтера или како му драго другчије, ми очевидно вежемо нашу судбину за ствар Русије и све што сад имамо и што нам се са свију страна за невредимо⁹¹ осигурава, ми мећемо на жртву у изгледу неки[x] побољшања која би у следству руске победе могли добити;⁹² једном речи, ми мећемо на коцку једну известну доста добру садашњост и будућност за добити нешто боље, ризикујући за изгубити и ово што сад имамо;⁹³ и ми излазимо из једног законитог положенија које нам сва Европа признаје, за ући у једно незаконито положеније, гди ћемо истина *имати Русију за нас, али и целу Европу противу нас*.

Да видимо чему се из таквог поступка надати можемо. Једно предпоставленије⁹⁴ може се чинити самовољно, које разумни људи нећеду удостојити ни у претрес да узимају, а то је да ће Русија Европу или пак оне силе које су до сад против ње на видик изишле тако победити да ће им моћи трактате мира диктирати. Ја држим да је излишно о том предпоставленију и говорити, и ако се у том преварим, бићу преварен с много света противу врло малог числа.⁹⁵ Но имамо друга два предпоставленија која су врло веројатна: 1) или ће Русија и западне силе у рату овом једна другу тако кињити и мучити да ће и пре совршеног успеха ма које стране, за избећи и прекратити несреће рата, посредствовање чије доћи на среду да се мир закључи; 2) или ће Русија наћи за пробитачно да под видом каквих нових предложенија, која у самој ствари не одступају од досадашњи[x] предложенија Бечке конференције,⁹⁶ приступи к миру, или ће она на то догађајима рата натерана бити.

90 Корист.

91 Неоштећено, неповређено, недирнуто.

92 Мисли се на саопштење грофа Алексеја Фјодоровича Орлова Алекси Јанковићу у Бечу, да ће Русија у случају успешних заједничких ратних садејства са Кнежевином Србијом, урадити све за побољшање њеног положаја, као и да се неће противити да се турска утврђења у Кнежевини предају српским властима или поруше. Уколико прилике дозволе обећао је руску подршку за прикључење Босне, Херцеговине и Старе Србије и проглашење независне краљевине Србије. Ј. Ристић, *нав. дело*, 165–167.

93 Мисли се на аутономни положај Кнежевине Србије.

94 Претпоставка.

95 Број.

96 У Бечу су 5. децембра 1853. представници Велике Британије, Француске, Аустрије и Пруске потписали такозвани Бечки протокол, којим је било предвиђено да руско-османски рат не може донети никакве територијалне промене на рачун Османског

Што граф Орлов каже да император⁹⁷ неће ни у чему одступити од захтевања књаза Менчикова,⁹⁸ то би му се онда могло веровати кад нам не би познати били досадашњи дипломатически документи Русије, из који[х] се јасно види да Руси у млогим тачкама већ одступају од захтевања Менчиковљеви[х]. И што он каже да ћеду сви Руси и имање и живот свој жртвовати, пре него што ће одступити од досадашњих своји[х] захтевања, то је врло лепо да се каже, но потом се нећеду управљати дејствија рата и дипломације руске, но јединствено по могућностима успеха и изгледа, као што је то и досад свакад тако било, и у Русији, и изван Русије.

Дакле, у првом случају, кад би се ми због Руса компроментирали,⁹⁹ можемо ли мислити да би Русија могла шта друго од Европе за нашу ползу искупати, него сохраније садашњег нашег стања; а у другом случају известно је, да би барем управитељи Србије кажњени били за показану продрљивост, иако би народу остављена била у невредимости његова права и преимушћества,¹⁰⁰ то би нас ово покушаније још јефтино коштало, а о фајди¹⁰¹ и побољшању каквом не треба ни мислити.

Гди су оваки изгледи, да после толике муке, најбоље што нас може постигнути, то је да останемо у садашњем стању. Зашто ми не би без муке и ризика остали у истом стању? Сва Европа устала је на о[д]брану Турског царства, па зар ми да се можемо надати да ће Европа пустити, да ми што год од Турске на ползу нашег увеличавања отмемо, или да нам Руси на штету Турске учине оно, што нису кадри за саме себе да добију! То, и ако би могло бити, није разумно на то рачунати. Граф Орлов и сам каже да Руси нећеју

царства. Русија је стављена пред избор – или да оконча рат или да се суочи са европском коалицијом, али због њеног става, уследило је ово друго. В. Н. Виноградов, *Двуглавий российский орел на Балканах 1683–1914*, Москва, 2010, 302–328.

97 Николај I Романов (1796–1855), руски цар (1825–1855).

98 Кнез Александар Сергејевич Меншиков (1787–1869), начелник Главног поморског штаба (1829–1855), министар морнарице (1836–1855), специјални изасланик руског цара у Цариграду 1853. године. Његова дипломатска мисија је била неуспешна, односи између Петрограда и Цариграда су нарушени, а након тога је уследио рат. Види: *История внешней политики России*, 362–386.

99 Компромитовали.

100 Предности. Мисли се заправо на права српског народа која му је званично даровао султан хагишерифима и ферманима издатим током 30-их, 40-их и почетком 50-их година 19. века.

101 Користи.

велику војну¹⁰² и велика движенија¹⁰³ у Европи чинити, но у Азији, и да се они у Европи не мисле расширивати. Не издаје ли то немогућност расширивања у Европи за Русију, па када је то за њу немогуће, како ће бити за нас?

Участвовање, дакле, у рату русском против Турске, не може Србији по свима веројатностима приобрести¹⁰⁴ такве ползе, које би се могле сматрати као довољно накнађење претрпељене у рату штете и преко свега тога као неко побољшање њеног стања. То је што не може бити, а каква зла могу нас постићи, то се лако може разумети, без да је то потребно исчислявати.¹⁰⁵ Што пак Руси нама дају противна уверавања и ободравају нас, и дају нам којекаква ласкателна обећавања, то није ни мало чудно. Руси су, као и остали људи, нису ни они ангели. Поставимо нас саме у њи[x]ово положеније и размислимо били ми другчије радили. Они су једна парнична страна, они представљају све са своје тачке погледа и у свом интересу, као и њи[x]ови противници. Но ми треба да се ставимо у ролу судије, па да безпристрасно промислимо шта је вјеројатно, шта ли није, и да се по том владамо, а не по самом њи[x]овом казивању. Они су тако говорили и у Техерану, и у Штокхолму, и у Копенхагену, и у Берлину, и у Бечу, па видимо да се нису много помогли. Уосталом, кад Руси сами себе не жале, него ризикују толике милионе новаца и толике стотине [x]иљада војске, знајући сигурно напред да се то све може кончити¹⁰⁶ с каквом багателном¹⁰⁷ ползом, па и без ползе, зашто да буду нама бољи пријатељи, и да нас жале и да нас не зову да делимо њи[x]ову судбину. Ја кад би све друго коме веровао, чак то му не би никада веровао, да он и у таквима приликама ради за нашу, а не за своју, и може бити искључително,¹⁰⁸ за своју ползу.

Што граф Орлов предсказује да ће Аустрија у случају обшћег рата бити с Русијом „јер то ће бити рата принципија, у коме Аустрија мора бити с Русијом“, то се врло тешко даје разумети.¹⁰⁹ Рат је овај донде чисто регулар-

102 Рат.

103 У значењу покрети, устанци.

104 Стећи, добити, у овом случају значи донети, принети.

105 Израчунавати, прорачунавати, пребројавати.

106 Завршити, окончати.

107 Богата.

108 Искључиво.

109 Због велике војне помоћи коју је Русија пружила Аустрији приликом слом Мађарске револуције 1849, заједничког деловања против Османског царства приликом решавања питања пољских, мађарских и италијанских емигранта, који су након слома Револуције

ни рат који се води само за извршеније једне политике која је свој Европи заједничка и обшћа, док не би Аустрија и германическе силе¹¹⁰ приступиле Русији противу Западне Европе; јер тај рат само се води за испуњеније оног што је Аустрија са Прајском и западним силама¹¹¹ нашла за право и подписала.¹¹² А кад би Аустрија од тог одступила, онда више не би било согласија¹¹³ у принципијама, и онда би се могао водити рат принципија, који би и за Аустрију био упропастителан; па баш зато што је рат принципија за Аустрију од највеће опасности, прилика је да ће Аустрија избегавати га, а једини начин да га избегне, тај је, да не одступи од досадашње своје са западним силама согласне дипломатије.¹¹⁴

По свему овоме, не напомињајући ни опасности неотложне, које нам предстоје од Аустрије, ни наше слабе војене припреме, и иначе наше слабо внутрено стање,¹¹⁵ ја би тврдо остао при томе да ми не излазимо из неутралности *докле год садашњи изгледи политике постојали буду*, и по томе не би обећавао Руссима ни волонтере, нити какво другчије учестије, јер то би нас корак по корак одвело далеко. Штавише, ја би им искрено

нашли уточиште у османској држави, као и аустријске интервенције за окончање похода румелијског сераскера Омер-паше Латаса на Црну Гору (1852–1853), руски цар Николај I је очекивао да ће Беч бити на његовој страни или се држати строго неутрално. Међутим, већ на Бечкој конференцији у децембру 1853, показало се да није тако, а додатна потврда је уследила за време мисије грофа Орлова у Бечу почетком 1854. године. Види: *История внешней политики России*, 358–396.

110 Немачке државе.

111 Велика Британија и Француска.

112 У питању је Бечки протокол, потписан 5. децембар 1853. године.

113 Договор.

114 Аустрија је званично остала неутрална у Кримском рату (1853–1856), јер је имала бојазни да ће јој отворено сврставање на било коју страну донети бројне проблеме. Хабзбуршки двор се бојао акција мађарске и пољске емиграције и италијанских револуционара који су настојали да искористе рат за изазивање револуције у Аустрији, с циљем да реше своја национална питања. Велики српски државник Илија Гарашанин, који је био упознат са страхом аустријске владе од револуције, писао је Мариновићу још крајем јула 1853: „Ја заиста не знам шта је Аустрији, те се копрчи. Она би требала да више о миру ради него ико данас у Европи, јер ни за кога не би тако опасна била замешателства у садањем времену као за њу“. *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу 1*, бр. 33. Опширније о антиаустријским плановима мађарске и пољске емиграције и италијанских револуционара: С. М. Фалкович, *Антигабсбургские планы польских, итальянских и венгерских революционеров в контексте национальных движений народов Австрийской империи в 50–60-е годы XIX в.*, Исследования по истории Польши и российско-польских общественных и культурных связей, Москва, 2012, 205–249.

115 Види: Д. Леовац, *Питање могућег учешћа Србије у Кримском рату (1853–1856): спремност за рат*, Браничевски гласник 8 (2012), 99–116.

разјаснио да ји[х] ми не можемо ни у нашу земљу без одпора примити, и да ћемо принуђени бити, за некомпроментирати се¹¹⁶ код Порте и Аустрије, показати се томе противни, и писмено и у делу, а у свему осталом продужавао би шњима најбоља сношенија¹¹⁷ и тиме би се доказало да ми остајемо с њима у добром пријатељству, но само да не можемо *сво наше сушћествованије приносити на жртву за једну малу корист која би од туда њима произишла*. То захтевати од нас није никако у свом реду, јер то би могли чинити само људи неразумни, или онаки, који су за какoву ствар фанатизирани,¹¹⁸ а ми нисмо, чини ми се, ни за ким, па ни за самим нашим собственим добром, фанатизирани. И одржавајући¹¹⁹ тако добра сношенија с Руссима, ја не би нимало пренебрегавао и с осталим силама које учествују у решавању судбине Турске, уколико је могуће, у тешњим сношенијама стајати, како им не би дали повода закључивати, да се ми налазимо скучени и ограничени и незадовољни, што не можемо с Руссима противу Турака војевати. Но напротив, како би им дали осетити, да ми на њи[х] велико поуздање полагамо, да ће се при решавању судбине Турског царства обратити призреније на нашу земљу и да ће нам се за заслугу примити, што смо по советима њи[х]овим остали на миру и примером нашим и остале христијане подржавали у верности према Порти и тако даље; те тако да за време рата одржимо наше садашње стање, а за предстојеће преговоре мира да код свију сила које ће у истим преговорима учествовати, отворимо себи приступ и створимо кредит, чим да и садашњост обезбедимо и бољу будућност преудготовимо,¹²⁰ уместо да се једним неразумним поступком бацимо у дрезновену¹²¹ политику која би имала за неодложимо следствије да навуче на Србију бедствија троструке окупације, руске, турске и аустри[ј]ске, и да судбину наше, толико дуго у страданију бивше, и сад тек подићуће се земље, вежемо за срећу рата и за вољу једине Русије, противу дејствителни[х]¹²² материјални[х] непријатељстава Порте, Француске и Енглеzске, и противу дипломатическог, врло

116 Не компромитовати се.

117 Међународне односе.

118 Одушевљени.

119 Одржавајући.

120 Припремимо.

121 Смело.

122 Стварних.

лако у војено непријатељство преобратити се могућег противничества, Аустрије и Прајске.¹²³

У Београду,
8. фебр[уарија] 1854.

Ј.[ован] М.[ариновић]

Одговор г. Ј.[овану] Мариновићу

Београд, 12. фебруарија 1854.

Господине!

Синоћ получио сам¹²⁴ с писмом Вашим од 11. т.[екућег] м.[есеца] прикључени овде прилог као Ваш Пројект¹²⁵ који сте ми изволели на прочитаније послати, и који Вам повраћам.

Одговарајући Вам на исто, признати морам и кажем Вам без сваког ласкања да је Пројект Ваш у составу¹²⁶ и изражају један мајсторштук,¹²⁷ баш ако се и нимало не слаже с мојим идејама. Ја, господине, од мојих основоположења¹²⁸ не одступам, која су Вам добро позната и која су по мојим идејама, ако се не варам, једино спасеније за отечество наше. Ја се нећу овде упуштати у пространство одговарања на Ваша свестрана израженија¹²⁹ у изложеном Пројекту, али у исто време не могу се уздржати да Вам не приметим, које ћете и сами пре или после признати, да Русија, Богу фала, не стоји тако у

123 Када су у Србији током пролећа 1854. отпочеле војне припреме због потенцијалне опасности од аустријске окупације, поново је уследио притисак на српску владу британског и француског конзула. Конзули западних сила су у одбрамбеним припремама заправо видели намеру Србије да уђе у рат на руској страни. Приликом једног разговора Димитрија Матића, начелника Иностраног одељења Кнежеве канцеларије и Министарства иностраних дела, са британским конзулом Фонбланком, Матић је нагласио како је Србија више пута истицала да ће остати неутрална, а као главни аргумент је навео чињеници да није дошло до устанка Срба у околним османским провинцијама управо због неутралног држања Србије. ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, Д. Матић – Ј. Мариновићу, Београд, 21. мај / 2. јун 1854.

124 Примио сам.

125 *Пројект или мненије г^{на} [Јована] Мариновића.*

126 Саставу.

127 Мајсторлук.

128 Уверења, ставови.

129 Аргументи, ставови.

великој опасности од западни[x] сила, као што Ви, предпостављајући то, сматрате је да су њене силе према остали[m] силама у опасности и маломоћне. Русија се није никад постидела, па неће ни сад. А за Србију нема другог спасенија, него се крепко држати ње и њени[x] благодателних савета¹³⁰ који су јој [Србији – прим. А. М. С.] свакад приносили ползу, кад су се примали и слушали. Ја нећу, и далеко сам од тога, да ми и друге силе¹³¹ противу нас огорчавамо, не дај Боже, но што више и сам сам тога мненија да ји[x] ни у чем[у] не вређамо и достојно им почитаније отдајемо, али сву надежду за садашњост и будућност Србије да препоручимо једином Богу и покровителници нашој у милост, и тврдо се надам и смем казати да ником није толико стало учинити Србију срећном колико Русији, која мора сматрати Србију као мати своје рођене дете.

Сви пак остали Европљани, који више мање обећавају, то су само једне давајуће надежде, завијене и замотане у обмани, које ће ју се, верујте ми, скоро обелоданити. Најпосле, положимо и тај случај, ако је Божја воља да Русија пострада у данашњим обстојатељствима од Европе, онда, када је она све своје силе напрегла да бедном правосл.[авном] христјанству, нашој браћи у Турској помогне, дај да и ми делимо судбу нашу шњом, па макар на овако поштеном путу и пострадали, биће за Србију поштеније и славније, него показати се пред светом непоштеним и вероломним, тражећи код туђина¹³² неке нове подпоре и подпомагања за нашу будућност, од чега неће ништа бити.

Што се пак Аустрије тиче, ту сам сагласан с Вама и делим с Вама једно мненије. Од ње нам грози опасност, и ако не у другом, а оно по крајњој мери у тому, што због њене војске и претње мораће Србија по несрећи с прекрштеним рукама седети на миру, не смејући употребити данашња обстојатељства на своју ползу, која би се заиста и дала употребити лако, особито када би руске војске Дунаво¹³³ прешле, и ако смем рећи, кад би ми сви једнодушно хтели дејствовати за нашу будућност.

С.[тефан] Стеф.[ановић]

130 Благотворних савета.

131 Мисли се на Османско царство, Француску, Велику Британију, Аустрију и Пруску.

132 Мисли се на Француску и Велику Британију.

133 Тако пише у оригиналу.

РЕФЕРЕНЦЕ

Необјављени извори

Архив Српска академија наука и уметности (АСАНУ)

1. Историјска збирка (ИЗ)
2. Преписка Стевана Петровића Книћанина (СПК)

Државни архив Србије

1. Збирка Радослава Перовића (РП)
2. Министарство иностраних дела – Инострано одељење (МИД-И)
3. Министарство иностраних дела – Хартије Јована Мариновића (МИД-ЈМ)

Објављени извори

1. *A. T. Brlić kao Vanov emisar u Parizu (Dnevnik od 1. prosinca 1848. do 5. svibnja 1849)*, priredila I. Brlić-Mažuranić, Zagreb, 1935.
2. *Исповест Стефана Стефановића Тенке*, приредио Р. Ј. Поповић, Мешовита грађа XXI (2003), 21–40.
3. В. Јовановић, *Успомене*, приредио В. Крестић, Београд, 1988.
4. Д. Матић, *Бачки дневник (1845–1848)*, приредили Љ. Дурковић-Јакшић, Б. Јанковић, А. Маслеша, Београд, 1974.
5. М. Ђ. Милићевић, *Успомене (1831–1855)*, Београд, 1952.
6. А. Николић, *Биографија верно својом руком написана*, приредили М. Р. Сарић, А. Ж. Петровић, Београд, 2002.
7. *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књига прва, од 29. марта 1848. до 31. дец. 1858*, приредио С. Ловчевић, Београд, 1931.
8. *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, приредио Д. Страњаковић, Београд, 1939.
9. Н. Христић, *Мемоари 1842–1862*, приредио В. Христић, Београд, 2006.

Периодика

1. *Босанска вила*
2. *Политика*

Литература

1. Љ. Алексић, *Француски утицају спољној и унутрашњој политици Србије за време Кримског рата (1853–1856)*, Историјски часопис XI (1960–1961), 55–88.
2. M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, London – Melbourne – Toronto – New York, 1966.
3. F. Andıç, S. Andıç, *Kırım Savaşı: Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul, 2002.

4. Ч. Антић, *Велика Британија, Србија и Кримски рат (1853–1856). Неутралност као независност*, Београд, 2004.
5. С. Badem, *The Ottoman Crimean War (1853–1856)*, Leiden – Boston, 2010.
6. В. Н. Виноградов, *Двуглавый российский орел на Балканах 1683–1914*, Москва, 2010.
7. Група аутора, *Владе Србије 1805–2005*, Београд, 2005.
8. Љ. Дурковић-Јакшић, *Сарадња Југословена и Пољака у Паризу 1848–1849*, Историјски часопис XIX (1972), 185–261.
9. *История внешней политики России. Первая половина XIX века (от войны России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.)*, Москва, 1999.
10. М. Јагодић, *Србија и Стара Србија (1839–1868). Наслеђе на југу*, Београд, 2016.
11. Г. Јакшић, *Састанак Илије Гарашанина и принца претседника Луја Наполеона*, Политика, бр. 9.214, 6–9. јануар 1934, 9.
12. Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *Србија од 1813. до 1858. године*, Београд, 1937.
13. Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила 1860–1868. (Први балкански савез)*, Београд, 1963.
14. Е. П. Кудрявцева, *Россия и становление сербской государственности (1812–1856)*, Москва, 2009.
15. Д. Леовац, *Питање могућег учешћа Србије у Кримском рату (1853–1856): спремност за рат*, Браничевски гласник 8 (2012), 99–116.
16. Исти, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила 1860–1868*, Београд, 2015.
17. Исти, *Србија и Русија у почетној фази Кримског рата (1852–1853)*, Русија/СССР и државност Србије/Југославије, Београд, 2018, 73–97.
18. Исти, *Кнежевина Србија у преломним годинама (1854–1856) – од спољних притисака до унутрашњих раздора*, Београдски историјски гласник IX (2018), 127–145.
19. Р. Љушић, *Мариновићев Мемоар о хришћанима у Турском царству из 1848. године*, Историјски гласник 1–2 (1976), 162–170.
20. Исти, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд, 2004.
21. Исти, *Српска државност 19. века*, Београд, 2008.
22. Исти, *Предлози Јована Мариновића за решење српског питања 1848. и 1854. године*, Српске студије 3 (2012), 279–311.
23. М. Ђ. Милићевић, *Додатак Поменику од 1888. Знаменити људи у српског народа који су преминули до краја 1900. г.*, Београд, 1901.
24. С. А. Никитин, *Очерки по истории Южных Славян и русско-балканских связей в 50–70-е годы XIX в.*, Москва, 1970.
25. А. Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830–1878)*, İstanbul, 2011.

26. Н. А. Попов, *Россия и Сербия. Исторический очерк русского покровительства Сербии с 1806 по 1856 год. Часть II, После Устава 1839. года*, Москва, 1869.
27. Исти, *Србија и Русија од Кочине крајине до Светоандрејевске скупштине, свеска 4*, Београд, 1870.
28. Б. Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Београд, 2010.
29. В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд – Земун, 1925.
30. Исти, *Источно питање. Историски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд, 1928.
31. Исти, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд, 1940.
32. М. Поповић, *Борба Србије за неутралност у Кримском рату*, Политика, бр. 11.352, 6–9. јануара 1940, 16.
33. Р. Ј. Поповић, *Мариновић, Јован*, Српски биографски речник 6, Нови Сад, 2014, 86–87.
34. С. Рајић, *Спољна политика Србије између очекивања и реалности 1868–1878*, Београд, 2015.
35. Л. Ранке, *Србија и Турска у деветнаестом веку*, Београд, 1892.
36. А. Растовић, *Велика Британија и Србија (1878–1889)*, Београд, 2000.
37. Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена, прва књига, 1848–1860*, Београд, 1887.
38. Д. Страњакковић, *Влада уставобранитеља 1842–1853. – унутрашња и спољашња политика*, Београд, 1932.
39. Исти, *Илија Гарашанин, шеф политичке пропаганде међу Југословенима 1849–1853*, Политика, бр. 9.926, 6–9. јануар 1936, 13.
40. Исти, *Политичка пропаганда Србије у југословенским покрајинама 1844–1858*, Београд, 1936.
41. Исти, *Држање Србије за време Кримског рата 1853–1856*, Српски глас, бр. 1, 16. новембар 1939, 7.
42. Исти, *Илија Гарашанин*, Крагујевац, 2005.
43. А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Русија (1852–1853)*, Српско-руски односи у прошлости и садашњости (међународни тематски зборник), књига 1, Лепосавић, 2018, 187–206.
44. Исти, *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2021.
45. Е. В. Тарле, *Крымская война, Том 1–2*, Москва, 2021.
46. А. Џ. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809–1918. Историја Аустријске царевине и Аустро-Угарске*, Београд, 2001.
47. С. М. Фалькович, *Антигабсбургские планы польских, итальянских и венгерских революционеров в контексте национальных движений народов Австрий-*

ской империи в 50–60-е годы XIX в., Исследования по истории Польши и российско-польских общественных и культурных связей, Москва, 2012, 205–249.

48. А. Цетнарович, *Тайна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану. Отел Ламбер и српска криза 1840–1844*, Београд, 2017.

MEMOIR OR OPINION OF JOVAN MARINOVIĆ ON THE NEUTRALITY OF THE PRINCIPALITY OF SERBIA IN THE CRIMEAN WAR (1853–1856)

Summary:

Jovan Marinović (1821–1893) was one of the most important Serbian diplomats and statesmen. His knowledge of diplomatic relations first came to the fore at the beginning of the Crimean War (1853–1856). He advocated that Serbia should remain neutral in the war, which explained in detail on February 20, 1854, compiling the Memoir on Neutrality – *The Project or Opinions of Mr. Marinović (Projekt ili mnjenje g^{na} Marinovića)*. Three days later, he sent the Memoir to Stefan Stefanović Tenka (1797–1865), the President of the State Council and Russophile. Tenka did not agree with Marinović's opinion and believed that Serbia should be on the Russian side. He explained his position to Marinović in a letter written on February 24, 1854 – *The Answer to Mr. J. Marinović (Odgovor g. J. Marinoviću)*. In this paper he stated when the Memoir of Neutrality was written and under what circumstances both documents were created, which was unknown in historiography. Also, both manuscripts have been critically prepared for publication for the first time.

1) Проект или мненије г^{на} Мариновића.

Како к садашњем политическом положењу и да каже: на европачке силе и њихо политически и економски суд, да ово и да намау малу земљу велики политически представља. Како државне, које народе своје за десетине милиона еуре, и које стопањана влада војничкава рачуна: коју, као што су Аустрија и Прусија, неспед рђивити и спрема да политически своје отрудити и одледаје, неће филансо чинити, да и србски државници морају доушмити, и чак по овом, чак по овоме ветру, повојити се, очекујући, да се обична политическа таква развија и развине, како се неће са извесношћу, да политическа иза браћи и чинишмање изредити. Но, ко страни извесношћу и извесношћу и политически, чак се очекује да никада ништа не чини. Брз беззаконне извесношћу неће и политически, историски и економски дога: јанко то најјаче саветовање, а и обична политическа обично тако морално, да редко каде могуће, и очекујући неке извесношћу извесношћу, ништа не изредити, и тако се; по војни или преко војни, мора чинити чини: или, или ако се ништа не чини, и то образе већу ко: политически, које допре или рђаве или рђаве резултатне мора извесити. На ар, и заменити садашњем политическом, ни да ради јанко, да чак се остави јанко времена да размисливају, како да могу, према обична политическа, најразумније и најправилније поступајући; али које немогуће; а и тако, које чак се чини, и на кој морају ко каква таква одговор дају, намерају чак, да штељно и: ове рече издржавати и очекувати, и да чинише јанко морално чак, које никако немо: не политически да неће чинити, и допре или рђавоме смислу, на намау одлучити. Плоче јанко и са во: пролом издржавати Прусској војска извојева, и са војническом одлучити, и политически србски чини: да случај чини војни чини у Србији и са. Да. **Се** ове војне чини чак рђавати, и чини: смо и одлучити, но ар свел чини, морају смо и чак тако рђавати, да да јанко по чини: чини намау, била чини чини чини политически

Прилог 1. Прва страница – Пројект или мненије г^{на} Мариновића, Београд, 8/20. фебруар 1854. (препис)

6
иелни материјали неспријателства Прусије,
Француске и Италијанске, и противу филипона
италијанског, врло лако у свако неспријателско
и преобратиће се могуће противничество
аустријско и бранско.

У Београду 8. фебр. 1854.

Д. М.

Прилог 1.1. Последња страница – Пројект или мненије г^{на} Мариновића,
Београд, 8/20. фебруар 1854. (препис)

